

SLOBODA, LIBERALIZAM I MULTIKULTURALIZAM

Apstrakt: U radu autor dokazuje da je politička sloboda pojedinca poveznica liberalizma i multikulturalizma. Individualna sloboda, kao temelj liberalizma, može u multikulturalnom kontekstu, biti prikazana kao sredstvo ostvarenja zahtjeva za grupno priznanje kroz političku participaciju. Multikulturalisti također slijede liberalno zalaganje za mogućnost slobodnog izbora i djelovanja pojedinca koji afirmacijom razuma može ostvariti svoje samoodređenje, ali kroz priznaje različitosti jer ne prihvaćaju liberalnu tezu o kulturnoj homogenoj zajednici.

Cljučne riječi: sloboda, individualna sloboda, politička participacija, liberalizam, multikulturalizam

Uvod

Sve veće značenje „kulturnih različitosti“ u javnoj sferi svoj je javni izraz dobiva u „političci identiteta“ ili „političci priznavanja“. Istodobno „priznavanje različitosti“ u stalnoj je konceptualnoj napetosti spram univerzalističke logike liberalne ideje društvene pravde koju promovira liberalizam. Svaku grupnu afilijaciju liberalizam tumači kao smetnju na putu (potpune) emancipacije pojedinca kao slobodnog, autonomnog subjekta koji racionalno odlučuje „dobrom životu“ pa se i etničko određenje shvaća kao nametnuto, nepromjenjivo, partikularističko i isključivo. Premda postoje bitne razlike između tih modela članstva, one su često i prenaplašene.

Multikulturalizam, koji naglašava raznolikosti društva svoj izazov vidi u prilagođavanju različitosti kroz zaštitu građanskih i političkih prava individua. Ispunjenje pojedinaca, kroz prizmu kulture, vidi u politički priznanja za koju se može izboriti samosvjestan, razuman pojedinac koji kroz kolektiv želi razvoj i održanje svog identiteta. Multikulturalisti prigovaraju liberalima da su skloni

nekritičkoj apologiji jednostrane ekspanzije privatne sfere na račun javne sfere. Liberalizam shvaća državu kao političku kategoriju, a pojedinca kao apstraktnog građanina ne uzimajući u obzir kulturne raznolikosti. Multikulturalistima, međutim, kulturno etnički identitet pojedinca nije irelevantan za njegov politički identitet jer velik dio populacije pokazuje sklonost da se pri donošenju političkih odluka ne rukovodi samo političkim kriterijima već i kriterijima kulturne pripadnosti. Kako je kulturna pripadnost polazište individualnih i političkih odluka, država i političke institucije ne mogu ignorirati različitost. Kako multikulturalisti u kulturi nalaze najvažniji dio ljudskog ostvarenja, zalažu se za njezino priznanje u javnoj sferi koje nije moguće bez političke slobode svakog pojedinca. Politička sloboda je mogućnost ostvarenja određenih i nepromjenjivih prava na djelovanje i limita državnih moći koji omogućuju korištenje tih prava. Najčešće političke slobode podrazumijevaju pravo na slobodu govora, pravo na slobodu udruživanja, sloboda glasanja na izborima, odnosno mogućnost da se čovjek izbora za *slobodu za*. Slobodu shvaćenu kao mogućnost djelovanja, multikulturalisti dopunjuju poimanjem slobode kao uklanjanjem prepreka koje zahtijevaju politikom priznanja, jer boriti se za slobodu izbora za vođenjem dobrog života moguće je shvatiti kao borbu protiv sprječavanja i omalovažavanja drugih ljudi čiji su ciljevi drugačiji.

Međutim, pored svih tih kritika i međusobnog osporavanja, ovaj rad će ukazati na sponu koja povezuje liberalizam i multikulturalizam, a koju je moguće naći u samom temelju liberalizma, u slobodi, ili još preciznije rečeno u političkoj slobodi svakog pojedinca. Takva sloboda obuhvaća slobodu misli i riječi, slobodu izbora i odabira, slobodu djelovanja i slobodu pojedinca da sam odabere način života. Uspoređujući promišljanja liberala i multikulturalista u radu će se dokazati da je individualna sloboda, kao temelj liberalizma, povezana s političkom participacijom te da kao takva, može u multikulturalnom kontekstu, biti prikazana kao sredstvo ostvarenja zahtjeva za grupno priznanje.

Multikulturalisti slijede liberalno zalaganje za mogućnost slobodnog izbora i djelovanja pojedinca koji afirmacijom razuma može ostvariti svoje samoodređenje. Međutim, multikulturalisti ne prihvaćaju liberalni koncept zajednice kao kulturno homogene, već ističu zahtjeve za priznanje različitosti jer postoje mnoge nedominan-

tne skupine u društvu koje žele njegovati i istaći svoj identitet, ne prihvaćajući liberalni koncept koji smatra da se isticanjem različitosti može ugroziti jedinstvo društva. Upravo suprotno, multikulturalisti smatraju da se društvo različitosti može samo kulturološki obogatiti, a interakcije različitih kultura mogu doprinijeti međusobnom razumijevanju svih članova društva.

Sloboda i liberalizam

Za liberalizam je svaki pojedinac podjednako vrijedan i jedini egalitarizam koji ne narušava, već garantira slobodu, je jednakost pred zakonom u svemu nejednakih pojedinaca. Liberalizam dvodimenzionalno shvaća slobodu, negativno, kada pojedinac djeluje nezavisno od države ili kolektivnih ciljeva te pozitivno koja se ostvaruje kada čovjek djeluje prema maksimama svoje volje. Politička sloboda dio je negativne slobode kojom pojedinci imaju slobodu upravljanja svojim životima i sudjelovanja u procesima koji se njim tiču te je kao takva ostvariva pozitivnom slobodom pojedinca. Puniću svoje individualne slobode svaki pojedinac ostvaruje u svojoj političkoj slobodi.

Locke kao zastupnik „prirodnog prava“ pripada struji klasičnog liberalizma, ali njegovo shvaćanje slobode ne može se ograničiti samo na slobodu „ne miješanja“ ili slobodu od prinude, kako se najčešće podrazumijeva njegovo poimanje slobode na temelju *Dvije rasprave o vladi*. Njegovo poimanje slobode obuhvaćeno je i u *Ogledu o ljudskom razumu*. Objedinjujući oba djela Lockovo shvaćanje slobode moguće je razumjeti dvodimenzionalno. Vanjska sloboda, opisana je kao *sloboda od*, ukazuje na imunitet od miješanja autoriteta, posebno vlasti te se zato ponekad zove i negativna sloboda. Po toj slobodi pojedinac ima pravo djelovati po vlastitoj volji, a osim zakona ne postoji vanjska prepreka koja ograničava njegovo djelovanje. (Gray 1999). Vanjska sloboda ili pravna sloboda ostvaruje se samo u političkoj zajednici kada pojedinac djeluje nezavisno od države ili kolektivnih ciljeva. Unutarnja ili pozitivna sloboda (dužnost prema sebi) ostvaruje se kada čovjek djeluje prema maksimama svoje volje.

U *Ogledu o ljudskom razumu*, Locke shvaća slobodu kao „ideju o moći nekog aktivnog bića da izvrši ili ne akciju, prema

odluci ili zamisli nekog duha koji se time odlučuje baš za tu akciju, a neku drugu.“ (Locke 1962: 247) Pojašnjavajući ideju slobode, Locke smatra da nema slobode ako nema moći odabira. Lockovo shvaćanje slobode može se sumirati pod određenjima shvaćanja (odluka uma) htijenja i djelovanja, s tim što je djelovanje uvjetovano umnim djelovanjem, jer bi u suprotnom djelovanje bilo samo „žudnja“, a pojedinac ne bi kontrolirao svoje djelovanje, tj. ne bi bio slobodan. Sloboda je sposobnost pojedinca da djeluje prema svom nahođenju kao rezultanta umnog djelovanja te se može se opisati kao vanjska ili negativna sloboda.

Ali Locke naglašava da čovjek posjeduje i pozitivnu slobodu ukazujući da neprijatnost pokreće volju jer je volja moć duha da usmjerava čovjekove djelatne sposobnosti. Lock odgovor na sprečavanje neprijatnosti nalazi u duhu koji opisuje izrazom „izbor“. Neprijatnost, svaki tjelesni bol i društveni nemir, je ono što određuje volju koja nas nagoni da vršimo određene radnje. Naša sposobnost zaustavljanja neprijatnosti također može biti izvor slobode, s tim da izbor nije konzekvenca nedostataka vanjskih ograničenja, kao u poimanju vanjske slobode, već je rezultanta ostvarenja unutarnjih sposobnosti samog pojedinca, proistekla iz njegovog promišljanja. Iz svega ovoga vidljivo je da je Lock promišljao i o pozitivnoj slobodi koja se bazira na sposobnosti zatomljenja želja pojedinaca te korištenjem uma koji je sposoban shvatiti, putem izbora, kao stremljenje koje može dovesti do sreće.

Iz ovako dvodimenzionalno shvaćene slobode, moguće je objasniti zašto jedna vrsta slobode zahtjeva drugu. Unutarnja sloboda ovisi o postojanju vanjske slobode jer, sposobnost shvaćanja pojedinca o razmatranju i promjeni stremljenja koja nisu usuglašena sa srećom, nužno zahtjeva postojanje vanjske slobode. Ako ne postoje zapreke vanjskim ograničenjima, nema svrhe stremiti određenim htijenjima, tj. nisu potrebna opravdanja i potreba za pozitivnom slobodom, ali i obrnuto, tj. negativnoj slobodi je potrebna pozitivna sloboda za svoje opravdanje. Lock izvor i opravdanje potrebe pojedinca za slobodom pronalazi u poimanju sreće (ili potrage za njom). Lock direktnu povezanost vidi u činjenici da nam korištenje uma i razumijevanja omogućava da istražimo i odlučimo jesu li su naše želje usuglašene sa traženjem sreće, a čime se približavamo i ostvarenju tog životnog cilja. U *Dvije rasprave o vladi* negativnu

dimenziju slobode Locke definira vanjskim ograničenjima, kroz zakonodavne mehanizme, a ne samim pojedincem. Zakonodavni okvir su limiti koje pojedinac mora slijediti. (Locke 1978: 326) Politička sloboda je, po Locku, dio negativne slobode kojom pojedinac teži ostvarivanju sreće, ali koja se postiže pozitivnom slobodom pojedinca. Lockova politička sloboda kao dio negativne slobode omogućuje pojedincu mogućnost racionalnih i razumnih odabira koji su neophodni u ostvarivanju sreće. Takav koncept slobode moguće je prikazati kao obranu individualne slobode, ali i prihvatljiv model poimanja slobode multikulturalnim grupama koje kroz političku slobodu mogu tražiti svoju afirmaciju.

Kant slobodu shvaća kao antinomiju čistog uma, dakle nešto što mi ne možemo spoznati teorijskim (spekulativnim) umom već samo pretpostaviti da postoji. „Sloboda je jedina ideja spekulativnog uma za čiju mogućnost mi *a priori* znamo, a da je ipak ne uvidamo, jer ona je uvjet moralnog zakona koji mi znamo“. (Kant 1974: 32). Sloboda pripada racionalnom određenju te kao takva može biti nezavisna od vanjskih uzroka. (Kant 1981: 65) Kao umno biće, čovjek je vezan uz moralni zakon i tek kada čovjek djeluje u skladu s njim, on, po Kantu, ostvaruje svoju slobodu. Moralno djelovanje je najčešće i najviše u skladu s općim načelima te zbog toga ljudi teže da se u svojim individualnim i drugim postupcima povinuju ovim „savitljivim dobrovoljnim pravilima“. Kantova opća teorija morala pojam slobode vidi kao „nezavisnost od svega drugog osim moralnog zakona.“ (Kant 1974:110)

Berlin svoje shvaćanje slobode gradi na Kantovom odnosu prema moralu te slobodu tumači kao čin koji je usmjeren da „ne činimo drugima ono što ne bismo željeli da drugi čine nama.“ (Berlin 1992: 220). Ljudsku vrijednost Kant traži u novom, radikalnom pojmu slobode, na temelju kog ljudi sami sebi određuju zakone. Ono što je za bezumna bića prirodna nužnost to je za umna bića sloboda. (Kant 1981: 97). Kant svojom filozofijom naglašava da se čovjek, upravo zato jer posjeduje um i slobodu, nikada ne može shvaćati kao sredstvo za ostvarivanje bilo kakvih ciljeva. „U cijelom se svijetu sve što čovjek hoće i nad čime ima vlast može upotrijebiti također naprosto kao sredstvo; samo je čovjek, a s njime i svako umno biće svrha sam po sebi“. (Kant 1974: 130) Sličan stav ima i Rawls u svojoj teoriji „pravednosti kao pravičnosti“. (Rawls 1998) Rawls

shvaća svakog čovjeka kao zasebnu jedinku koga se ne može koristiti kao sredstvo za ostvarivanje ciljeva cijelog društva. U svom shvaćanju slobode Kant razlikuje unutarnju i vanjsku slobodu. Unutarnja se sloboda (dužnost prema sebi) ostvaruje kada čovjek djeluje prema maksimama svoje volje. Vanjska ili pravna sloboda (dužnost prema drugima) je određena objektivnim zakonima, koji su prisilnim putem obvezujući za sve i ta se sloboda ostvaruje samo u političkoj zajednici. Te slobode se ne suprotstavljaju jer im je izvor, kategorički imperativ, zajednički. Iako je tradicija liberalne misli zagovarala veća ili manja ograničavanja ljudske slobode, ipak se zalagala da jedan minimum ljudske slobode treba ostati izvan dometa državne vlasti. Taj minimum je zapravo onaj dio od kojeg čovjek ne može odustati a da ne povrijedi bit svoje ljudske prirode, (Berlin 1992: 204) shvaćen kao negativna sloboda ili *sloboda od* i uzima se kao najvažniji dio ljudske slobode. Ideal negativne slobode se u Kantovoj filozofiji, krije u mogućnosti volje da djeluje nezavisno od vanjskih utjecaja tj. nezavisno od prirodne nužnosti. Ta je sloboda zapravo zbiljska sloboda jer se ostvaruje samo u skladu s moralnim zakonom. Kantova je ideja autonomnog pojedinca, navodi Gray, usko povezana sa shvaćanjem pozitivne slobode u liberalnoj teoriji. (Gray 1999)

Preokret ka „subjektivnosti subjekata“ u Kantovoj filozofiji je vidljiva u ideji ljudskog dostojanstva kao neusporediva i apsolutna vrijednost, a nalazi u ljudskoj autonomiji. Moralna autonomija ili samozakonodavstvo nije nametnuto izvana već proizlazi iz slobode kao njegove biti te se između moralne autonomije i ljudskog dostojanstva može staviti znak jednakosti. Po Kantu, nitko ne može polagati pravo na vlastito dostojanstvo ako nije spreman priznati dostojanstvo drugoga pretpostavljajući da svi ljudi posjeduju jednako dostojanstvo te da njihovi zahtjevi zaslužuju jednaku pažnju. (Kant 1981: 99) Za razliku od nekih svojih sljedbenika, Kant je opravdao tako shvaćenu jednakost mišlju da su ljudi sami sebi svrha po svojoj jedinstvenoj sposobnosti samoostvarenja (Parekh 2008: 180). Kao što je i Kant tvrdio, kako ne smijemo tretirati druge kao bezvrijedne, također ne bi ni sami sebe smjeli tretirati kao bezvrijedne ili to dopustiti nekome. Marxu je također ideja o tretiranju ljudi kao jednakih temeljna, a pojavljuje se u istom obliku kao kod Kanta, tj. on se zalagao za tretiranje ljudi kao ciljeva, a ne kao sredstva.

Građani, uvećanjem svojih saznanja, razmjenom informacija i „izlaskom iz nezrelosti prouzročene vlastitom krivicom“, koju Kant vidi u prosvjećenosti, pokazuju sve naglašeniji proces individualizacije. Put koji tome vodi nalazi se u odlučnosti i hrabrosti da se čovjek služi vlastitim razumom uz bezuvjetnu pretpostavku slobode i njezinim iskazivanjem u javnosti. Strah lišava čovjeka slobode i vodi tome da bude podložan totalitarnim režimima jer samo čovjek bez straha može slobodno odlučivati. (Neumann 1974:227)

Habermas pokazuje da Kant shvaća javnost kao princip javnog poretka i kao metodu prosvjećenosti. Upravo je u javnosti potrebno iznositi svoje misli i javno pokazivati istinu. (Habermas 1969:134-140) Jedinu zaštitu prava Kant zato nalazi u potvrđivanju i garanciji negativne slobode. Sloboda ili njena suprotnost, najbolje se iskazuju u tom napetom polju između pojedinca i države.

Mill se također, kao Locke i Kant, zalaže za očuvanje slobode pojedinca od svih vidova ugrožavanja i ugnjetavanja od strane vlasti, javnog mnijenja i drugih pojedinaca. U obrani slobode pojedinca Mill polazi od ideje da u svim postupcima koji se ne tiču drugih nego pojedinca samog, društvo nema nikakvog prava utjecati na pojedinca. Svaki pojedinac je najbolji sudija vlastitih interesa, dobrobiti i sreće i ima apsolutnu slobodu samostalnog određivanja vlastitih ciljeva u životu. Jedino opravdanje za miješanje u slobodu pojedinca koje Mill opravdava je samozaštita društva. Jedino ponašanje pojedinca zbog koga je on odgovoran društvu jeste ono koje se tiče drugih. Na taj se način stvara posebno privatno područje pojedinca koje ne smije narušavati niti neki drugi pojedinac, država ili društvo te je nužno odrediti granicu jer je vrlo širok opseg ljudskog života koji ovo rezervirano područje treba zauzeti. To područje mora obuhvatiti onaj dio koji se tiče unutarnjeg ili vanjskog života pojedinca i koji ne pogada interese drugih. Sloboda je potrebna upravo zato da bi smo shvatili što je vrijedno u našem životu, kako bi doveli u pitanje, preispitali i revidirali naša uvjerenja o vrijednostima. (Mill 1988: 56) Na taj način svakom pojedincu je omogućeno traženje vlastitog dobra što oslobađa raznovrsnost interesa koji su korisni i za pojedinca i društvo. Oslobođanje i poticanje raznovrsnosti interesa primarni je cilj multikulturalista koji temelje slobodu pojedinca, a kasnije i grupe, vide na poticanju različitosti, a o njihovoj kreativnosti ovisi na koji će način iskazati javnosti svoju raznovrsnost.

Iako Mill definira slobodu kao „slobodu djelovanja“ i u tom smislu je određuje negativno kao „odsustvo vanjskog miješanja“, on ipak, lako vidi slobodu u pozitivnom konceptu slobode kao samoodređenja. (McCloskey 1971:105) On prvenstveno pažnju usmjerava ka samorazvoju pojedinca (koristi izraz „individualnost“). Ali samorazvoj pojedinaca, zahtjeva i političku slobodu i participaciju, koja ne koristi pojedincu ako nema mogućnost samoodređenja. Međutim, ni pojedinci ni veći broj ljudi nemaju pravo drugom ljudskom biću propisivati što treba raditi za postizanje ličnog dobra. Temelj svakog društvenog napretka je poboljšanje položaja pojedinca, a to znači da je maksimalna sloboda pojedinca preduvjet svakog napretka, bez ugrožavanja slobode drugog. Krajnji test slobode je načelo korisnosti, a ne neka „ideja o apstraktnom pravu.“ (Mill 1988:44)

Mill se među prvima suprotstavio težnji društva i države da prošire vlast nad pojedincem, vidjevši između ostalog, da se pojedinci gube u mnoštvu i utapaju u kolektivnu prosječnost. „Obranu“ pojedinca, prije nego što se postigne „prinudno izjednačavanje“, Mill vidi u obrani individualnosti. Slijedeći Milla, Berlin vidi slobodu kao „odsustvo prepreke koje stoje na putu ispunjenja čovjekovih želja,“ (Berlin 1992: 41) odnosno, čovjek je slobodan ako je neometan od drugih. Sloboda, barem u političkom značenju znači odsustvo tlačenja ili nadređene volje (Berlin 1992:61) iako sloboda pojedinca ili grupe može u izvjesnoj mjeri biti nespojiva s potpunim sudjelovanjem u zajedničkom životu koji zahtjeva suradnju i solidarnost.

U kom području, osobi ili grupi osoba treba biti ostavljeno da radi po svojoj volji ili da bude ono za što je sposoban, bez uplitanja drugih? Berlin smatra da je to područje osobne ili negativne slobode koje ne smije ničim biti ugroženo. I ma kakvim se načelima rukovodilo pri određivanju tog područja; „prirodnim pravom“, „kategoričkom imperativom“, „društvenim ugovorom“ to uvijek „sloboda od – nemiješanja u područje koje je definirano pomičnom, ali uvijek prepoznatljivom granicom.“ (Berlin 1992: 210) S obzirom na to da su građani i u strukturi političke vlasti, s pravom jedni „žele ograničiti vlast kao takvu“, „drugi je žele dobiti za sebe.“ (Berlin 1992: 253) Ovaj suptilan i senzibilan odnos i proces on razmatra preko pojmova negativne i pozitivne slobode. Taylor smatra da se ovakva teorija negativne slobode mora nadopuniti jer se ona oslanja samo na pojam mogućnosti te po njima naša sloboda zavisi od pruženih

moгуćnosti. Sloboda ostvarenja vlastite ličnosti, mogućnost da se bude slobodan, može se ispuniti jedino ako se već slobodno djeluje. (Taylor 1982b: 213)

Pojam slobode smješten je u međuodnos pojedinca i političke vlasti koji bi trebao biti recipročan odnos. Po ugovornoj teoriji potrebna je suglasnost, izričita ili prešutna. Ako vlast počiva na suverenitetu pojedinca, jer je on bira i oblikuje, on ima pravo i kontrolirati je te je držati dalje od svoje sfere privatnosti. U takvoj vrsti slobode, ukidanjem ograničenja, biranja ciljeva i svoje vrijednosti, sadržan je pojam negativne slobode. Po Millu je ta sloboda ograničena jedino slobodom drugih smatrajući da je potrebno ovo privatno područje proširi na najveću moguću mjeru, a ograniči polje legitimnog miješanja države.

Constant, koji je uz Milla najveći pobornik negativne slobode, naziva je „modernom slobodom“ te opisuje slobodu kao „pravo svakog čovjeka da bude podčinjen zakonima te da nitko nema pravo zlostavljanja samo ne temelju samovolje; pravo svakoga da izrazi svoje mišljenje; pravo svakog da se druži s drugima. Najzad, to je pravo svakoga da utječe na administraciju vlade.“ (Constant 1992: 317) Berlin nas upozorava da su ljude češće kroz povijest pokretala iracionalna od racionalnih rješenja pa je shodno takvom ponašanju veći dio čovječanstva spreman žrtvovati slobodu, jer ne razumije njezinu pravu vrijednost. Ljudi ne teže niti sreći, ni slobodi, ni pravdi, već prije svega sigurnosti. I upravo zato čovjek žrtvuje slobodu nekim drugim pogodnostima i vrijednostima kao što su sigurnost, status, napredak, moć, vrlina, pravda, jednakost, bratstvu i mnogim drugim vrijednostima koje su nespojive s postizanjem individualne slobode. (Isto, 248).

Nadopuna negativnoj slobodi se nalazi u pozitivnoj slobodi čije značenje Berlin nalazi u odgovoru što ili tko je izvor kontrole ili uplitanja koje može nekoga natjerati da radi ili da određuje njegov život. (Isto, 204) Po njemu je pozitivno značenje riječi sloboda proizvod želje svakog pojedinca da bude svoj vlastiti gospodar. Ljudi žele upravljati svojim životima i sudjelovati u procesima koji se tiču njihovih života, ali isto tako imaju želju za proširenjem područja slobodnog djelovanja. Suprotnost između negativnog i pozitivnog shvaćanja slobode ogleda se i u razlici pitanja – „tko sa mnom vlada“, i „koliko se vlast miješa u moj život?“ Jedni se zalažu za

postojanje širokog područja svakog pojedinca u koje ne smiju zakoračiti drugi, ni vlast, ni država, dok su drugi skloni zagovaranju centralizirane kontrole i sužavanju individualne slobode.

Problem negativnog i pozitivnog shvaćanja slobode Berlin razmatra i kroz kategoriju dva „sebstva“, odnosno jednu idealnu (duhovnu) veličinu koja kao nad-pojam, u smislu potpunosti, obuhvaća i svjesno ja. Ako jedno sebstvo vidimo kao nešto što je šire od pojedinca, kao društvenu cjelinu sastavljenu od pojedinca (crkvu, državu, stranku i druge oblike kolektiviteta), onda se ta cjelina shvaća kao „istinsko“ sebstvo koje nameće „više“ sebstvo. Upravo u tom nametanju kolektivne volje svojim članovima zbog „više“ slobode Berlin je vidio veliku opasnost za opravdanje prinude koje se vrše „u ime viših ciljeva“ te se pojam slobode može iskoristiti za tumačenje prema potrebama. Ako pođemo od pretpostavke da je čovjek često usamljen, slab i uplašen nužno mu je potrebno udruživanje i ovisnost od nekoga te autoritet koji bi ga vodio. Opravdanje vjerovanja da postoji „viši stupanj slobode“, „viši ciljevi“, koristile su razne totalitarne vlasti kako bi opravdali svoje postupke i načine vladavine. U ime tog opravdanja građani su, u ime slobode, ostajali bez slobode. (Berlin 1992:49)

Dok negativna sloboda ostavlja pojedincima ili grupama više mogućnosti, pozitivna sloboda daje manje mogućnosti, ali pruža bolje razloge za njezino ostvarenje. (Berlin 1992: 63) Ovu Berlinovu misao kritizira i dopunjuje Taylor. U teoriji o negativnoj slobodi može se oslanjati i na djelovanje i mogućnosti djelovanja, ali se to ne može primijeniti na pozitivnu slobodu. Pojam djelovanja je neophodan za svako shvaćanje slobode koje se, bar djelomično oslanja na zajedničko vladanje. To je posljedica činjenice da, bar djelomično, ovo shvaćanje izjednačava slobodu s usmjeravanjem vlastite ličnosti, tj. sa stvarnim vladanjem nad smjerom vlastitog života. (Taylor 1982b: 215)

Slobodi ne treba opravdanje, za razliku od vlasti kojoj je neophodno da se opravda, odnosno pribavljanje legitimiteta. Berlin smatra da se upravo pozitivni pojam slobode nalazi u temelju velikih zahtjeva za nacionalnim ili društvenim samopotvrđivanjem, ne smatrajući da je individualna sloboda jedino, pa čak ni najvažnije mjerilo društvene aktivnosti. (Berlin 1992: 256) Prakticiranje političke slobode znači i sudjelovanje u oblikovanju političke zajednice

jer su ljudi slobodni birati društvo ili se udruživati u razne oblike civilnih asocijacija. Pojedinaac je i individualno i društveno biće te svojim ulaskom u javnu sferu, iz svoje privatnosti, čovjek je ne napušta, već je može obogatiti. Javnim djelovanjem čovjek daje svoj doprinos u oblikovanju javnog dobra. O nedostatku političke slobode ili nesputanosti može se govoriti kad je netko spriječen ostvariti svoj cilj. Odsustvo javnog djelovanja ima poražavajuće posljedice na prirodu i kvalitetu suvremenih političkih poredaka. Javni prostor nam služi za susretanje s drugim ljudima, odnosno sloboda ne može postojati bez javnosti, niti javnost bez slobode.

Kritizirajući Rousseovo shvaćanje slobode po kome ona nema negativno određenje, već je poima kao sudjelovanje svih članova društva u jednoj upravi koja se smije miješati u svako područje svakog pojedinca, Berlin je ukazao je propuste liberala iz prve polovine 19. stoljeća koji su predvidjeli da bi pozitivna sloboda mogla uništiti previše negativnih sloboda koje su oni smatrali prioritetnim. Oni su isticali da bi suverenitet naroda lako mogao poništiti suverenitet pojedinca. (Berlin 1992: 250) Constant, nazivajući individualnu slobodu – „pravom modernom slobodom“, smatra da je politička sloboda njena garancija te je nužno naučiti da se te dvije vrste slobode kombiniraju. Constant je upozorio na opasnost odustajanja od učešća u političkom životu i mogućnosti oblikovanja vlasti ako se pojedinac koncentrira samo na privatnu slobodu. Ljudi trebaju pronaći načina na koji će ostvariti sreću jer sloboda koja predstavlja supstanciju vladavine prava, omogućuje da vladavina prava bude jamstvo slobode. Odustati od političke slobode predstavlja ludost. (Constant 1989: 228) Ako takvu vrstu angažmana uvjetno nazovemo aktivno bavljenje politikom, to je način da spriječimo da se politika bavi našim sudbinama.

Čovjekova sloboda je pretpostavka da čovjek ostvari svoj smisao, ili da mu se bar približi. Život u slobodi daje nam mogućnost da sudjelujemo ili oblikujemo vlast, ali i mogućnost uređivanje privatnog života nezavisno od vlasti. S razlogom nas Isaija Berlin podsjeća da pojedinac ne mora znati kako će iskoristiti svoju slobodu te on jedino želi osloboditi se ograničavanja, jer „sloboda je više mogućnost djelovanja, nego samo djelovanje.“ (Berlin 1992: 46). Upravo se multikulturalisti zalažu za mogućnost postojanja opcija odabira koje bi upotpunili slobodu pojedinaca, a koja je potrebna da bi se živjelo dobrim životom.

Multikulturalizam se zalaže za povećanje slobode nedominantnih članova manjinske kulture ugroženih od strane dominantne kulture inzistirajući da zajednica nije kulturno homogena. Iskazivanje njihovih traženja moguće je ako su pojedinci odlučili boriti se za priznanje svojih identiteta. Multikulturalisti se zalažu za grupno priznanje jer smatraju da pojedinac sam nema dovoljno mogućnosti, snage i organizacije iskazati svoje zahtjeve. Ipak sudjelovanje u političkom životu zajednice moguće je ako pojedinac kao član grupe posjeduje političku slobodu.

Raz smatra da je razumijevanje političke slobode nužno istaći moralnost slobode jer on takvu vrstu slobode shvaća kao moralna načela koja usmjeravaju i vrednuju politička djelovanja. U takvom stavu Raz slijedi Kanta po kome sloboda izravnavala moralne dimenzije a „slobodna volja i volja pod moralnim zakonom su jedno te isto.“ (Kant 1981: 98) Gubimo sigurnost ako smatramo da naša uvjerenja nisu racionalno utemeljena, nego su tek prouzročena. Razum ne može biti svjesno usmjeren izvana u odnosu na svoje sudove jer bi tad subjekt, zadanost svoje moći suđenja, pripisao impulsu, a ne svom razumu. Razum se mora shvatiti kao autor vlastitih načela neovisno o stranim utjecajima. (Kant 1981:116)

Raz zastupa tezu da sloboda sama po sebi nema vrijednost, već je njezina vrijednost ovisna o drugim vrijednostima koja su moguća jedino uz slobodu djelovanja i jedino je vrijedna ako služi drugim vrijednostima. Ovako shvaćeno poimanje slobode moguće je uskladiti s Lockovim po kome je sloboda djelovanje prema svom nahođenju kao rezultat umnog djelovanja. (Locke 1961: 260) Iako Raz kritizira tradicionalno liberalni koncept slobode usmjeren ka autonomiji, on ipak priznaje da se je iz vrijednosti osobne autonomije moguće izvesti snažan argument u prilog političke slobode. (Raz 2007:331) Povećanje pozitivne slobode pojedinaca ogleda se u mogućnosti vođenja autonomnog života. Kako se autonomija i pozitivna sloboda odnose na obuhvatne ciljeve, projekte i odnose, oni su nužno povezani s našim djelovanjem u političkoj zajednici, jer kad su nam uskraćene mogućnosti odabira, uskraćena nam je ravnopravnost kao pripadnika političke zajednice. Tim slijedom, Raz zaključuje da je negativna sloboda ili sloboda od prisile vrijedna ukoliko je povezana ili podređena pozitivnoj slobodi.

Razova teorija „perfekcionistačkog moralnog pluralizma“ shvaća političku slobodu kao vid dobrog života jer prati ideal autonomnih osoba koje stvaraju vlastite živote izborom između mnogostраних vrijednosnih opcija, a jedna od opcija za Raza kao zagovornika multikulturalizma je svakako kultura. Kako je naš bitni interes živjeti dobrim životom, a ne onim za koji vjerujemo da je trenutno dobar od presudne je važnosti da ne živimo životom utemeljenim na pogrešnim uvjerenjima. Jedini način da odaberemo opciju, racionalno utemeljenu koja daje smisao našem životu je socijalizacija u neku kulturnu grupu. (Raz 2007:341). Ovakvo promišljanje Raz temelji na Kantovom mišljenju jer „razum ne može biti svjesno usmjeren izvana u odnosu na svoje sudove; jer bi tad subjekt, zadanost svoje moći suđenja, pripisao impulsu, a ne svom razumu. Razum se mora shvatiti kao autor vlastitih načela neovisno o stranim utjecajima. (Kant 1981:116) Mi možemo sebe shvatiti na temelju prosuđivanja vanjskih kauzalnih razloga, ali uz njih ne možemo ostati ako ih ne prihvatimo kao samostalno vrijedne. (Raz 2007: 300) Opcije važne i vrijedne za smisao našeg života Raz smatra da je moguće naći kroz prosperitet kulture koja omogućuje bogatstvo izbora te je na taj način pripadnost kulturnoj skupini „svog naroda“ zapravo glavna odrednica osjećaja onog što mi zapravo jesmo. To je i odgovor na pitanje zašto multikulturalizam traži jednak status svih stabilnih i održivih nacionalnih kulturnih zajednica koje postoje unutar društva.

Političku slobodu Charles Taylor shvaća kao politički nadzor nad svojom sudbinom. Autentičnost ili samoostvarenje je moralni ideal kome trebamo stremiti, a njezina etika ima temelj u ranijim oblicima individualizma, npr. Lockovom političkom individualizmu gdje osoba i njezina volja imaju primat nad društvenim obavezama. Rawls se zalaže za obranu individualnog odabira i građanskih sloboda, a „slobodne osobe su bića koja mogu revidirati i izmijeniti svoje konačne ciljeve, ali čiji je prvi prioritet očuvanje vlastite slobode.“ (Rawls 1974: 641) Mill je smatrao da nas ne treba zanimati samo promicanje trenutnih želja, već i način na koji su oblikovana naša htjenja i želje, ali i način na koji se u društvenoj interakciji razvija naš identitet. Podržavajući takav stav, Taylor kao i Raz, promiče ideju da se liberalne slobode temelje na našim interesima koji nisu unaprijed zadani. Ako su interesi ljudi unaprijed zadani, nemoguće je govoriti o promicanju slobode savjesti, govora, samoobrazo-

vanja ili o bilo kom uvjetu potrebnom za oblikovanje identiteta. Takvu tezu podržava i Taylor uz napomenu da nas moderna sloboda i autonomija usredotočuju na nas same, dok ideal autentičnosti zahtjeva da otkrijemo i artikuliramo svoj vlastiti identitet. (Taylor 2007:87) Isticanje multikulturalnosti Taylor izražava kroz autentičnost osobnog identiteta koji nema *a priori* priznanje. Multikulturalne zahtjeve Taylor vidi kao posljedicu moderne, naglašavajući da rezultanta moderne nije potreba za priznanje, već su to uvjeti koji u društvu nedostaju. Taylor takvu priliku vidi u otvorenom dijalogu kojim bi se omogućilo priznavanje jednake vrijednosti različitosti. Razvijanje i njegovanje jednakih vrijednosti postižemo sudjelovanjem u političkom životu. (Taylor 2009: 58) Na sličan način razmišlja i Raz. Politička borba za priznavanjem identiteta stvara potrebu za zajedništvom gledišta i ciljeva te potiče njihovu esencijalizaciju. U takvoj političkoj borbi Parekh naglašava slobodu pojedinaca koji će upravo na temelju slobode odlučivati o sadržaju svojih kolektivnih identiteta. Svakom pojedincu je potrebna sloboda kako bi istražio individualni i kolektivni identitet u okruženju dominantne kulture. Samo uz osjećaj vlastite vrijednosti i samopoštovanja pojedinci su sposobni izboriti se za političku i društvenu ravnopravnost. To je temelj politike priznanja. (Parekh, 2005:45) Kako je svaki pojedinac jedinstvena individua, svatko mora otkriti što znači biti svoj ili što je bit njegovog identiteta pa stoga Taylor vidi analogiju u samoostvarenju i umjetničkom stvaranju. „Moje samootkrivanje prolazi kroz stvaranje, proizvođenje nečeg novog i izvornog. Stvaranje traži *poiesis*, proizvođenje.“ (Taylor 2009: 69)

Kantovo, kao i Millovo shvaćanje slobode je povezano sa samoostvarenjem. Sloboda pripada svim racionalnim bićima, a ostvaruje se samo unutar društva uz radikalni oblik refleksivnosti. Oznaka ljudskog subjekta kao nešto što je lično, mora pripasti kulturi koja u središte stavlja perspektivu prvog lica. (Taylor 2000:310) Taylor shvaća slobodu kao ličnu aktivnost koja se nadograđuje povećavajući svijest pojedinca o sebi. „Sloboda kao da nas podstiče na novu kreativnost samim tim što nad samim pojmom određivanja onog što treba činiti temeljem same racionalne procedure lebdi ogroman znak pitanja.“ (Isto 312)

Samoostvarenje i promicanje vlastitog identiteta pojedinac postiže kroz društvene skupine, koje su skupine osoba povezane

jedna s drugom zbog sustava praksi ili načina života, a razlikuju se od neke druge društvene skupine po tim oblicima kulture. (Young 2005: 207) Samoostvarenje je nužno povezano s težnjom ka većoj slobodi koja svoj prirodni izraz nalazi u ideji građanskog društva. Već je u Lockovoj filozofiji moguće naći termin građanskog društva u tradicionalnom smislu koje ima ekvivalent u političkom društvu. I danas građansko društvo treba shvatiti kao društvo koje pokušava ostvariti najveći mogući stupanj izvjesnih dobara ili kao pokušaj uvećanja dobara slobode i kolektivne samouprave, utemeljenim na principima jednakosti. (Taylor 2000:43) Parekh izjednačava identitet s našom samosvijesti te je kao takav misaona kategorija, a kako je višestrukost identiteta bitna za ljudsku slobodu i dobrobit, dobro društvo treba za njega stvoriti nužne preduvjete. Samo samosvjestan pojedinac može izražavati svoje intelektualne i političke težnje, a organizirani grupni oblik je mnogo efikasniji jer u tom obliku pojedinac dobiva pozitivan identitet i nastupaju u željenom obliku. Zato Parekh i naglašava da je pripadnost nekoj skupini češće stvar političke odluke. (Parekh 2005:74)

Ipak kao zagovornik multikulturalizma i zagovornik priznanja različitosti, a ne univerzalnosti građanstva, Taylor iznosi primjedbe ka brojnim liberalnim teorijama utemeljenim na „atomizmu“ koje se, po njegovom mišljenju, zasnivaju na „pojednostavljenoj moralnoj psihologiji tradicionalnog empirizma“ po kojem su pojedinci samodostatni izvan društva te im nije potreban kulturni kontekst za ostvarenje svog identiteta jer je po toj teoriji pojedinac „isključivo obuzet svojim individualnim izborom“. (Taylor 1982a: 207) On zagovara „društvenu tezu“ jer se u skladu s njom takve sposobnosti mogu razviti i koristiti u određenom društvenom i kulturnom okruženju. Taylor smatra pogrešnim liberalno ustrajavanje na neutralnom političkom interesu, odnosno podjednak interes države bez obzira na koncept dobra svih pripadnika zajednice sve dok se ne narušavaju prava drugih. Za Kymlicku je takav stav pogrešan jer liberalno zajedničko dobro pojedincima osigurava sposobnost slobodnog izbora u konceptima dobrog života. (Kymlicka 2004:85) Young ideju neutralne države koja nadilazi partikularne interese i sukobe civilnog društva shvaća kao mit jer „nije moguće da stvarni donositelji odluka zauzmu stajalište transcendentnog uma kad donose odluke i odbace povezanost sa skupinama i interese koji su dio

njihovog identiteta.“ (Young 2005: 140) Taylor zamjera modernom političkom poretku umanjivanje građanske participacije koje je rezultanta političke centralizacije i povećane birokratizacije. Iris Marion Young također zastupa stav sličan Tayloru tvrdeći da strukturalna dominacija onemogućuje pojedince da sudjeluju u odlučivanju o svojim postupcima. Temeljem pravednosti, shvaćenom kao institucionalizirani uvjeti koji omogućuju svima korištenje zadovoljavajućih vještina, svi sudjeluju u donošenju odluka i izražavanju osjećaja o društvenom životu. (Young 2005: 114)

Slično mišljenje ima i Kymlicka koji navodi da građani participiraju u manjoj mjeri jer je politika izgubila svoj smisao uz pojačanu centralizaciju i birokratizaciju. (Kymlicka 2004:92) Kritiku liberalizma Kymlicka usmjerava na činjenicu da je briga za slobodu pojedinca na pristajanje ili odustajanje od društvene interakcije pogrešno postavljena. Ta briga je smisljena na temelju teze da ljudski interesi i ciljevi postoje i prije njihova života u društvu. (Kymlicka 2004: 22)

Mill je naglašavao da se ne smije zanemarivati činjenica da društvena interakcija modificira naš karakter te je nužno regulirati procese u skladu s našim suštinskim interesima. (Mill 1962: 71) Rawls ističe brigu za društveno oblikovanje naših odnosa i njihov značaj u obrani individualnog odabira i građanskih sloboda. „Slobodne osobe su bića koja mogu revidirati i izmijeniti svoje konačne ciljeve uz prioritet očuvanja vlastite slobode u tim stvarima.“ (Rawls 1974:641) Na temelju takvog promišljanja jasno je da ni Mill ni Rawls nisu smatrali da su slobode povezane s interesima koji su predruštveno zadani jer tada nije moguće govoriti o brizi za slobodu savjesti, govora i samoobrazovanja. Po Millu sloboda nam je potrebna da bi shvatili što je vrijedno u životu te preispitati i revidirati naša uvjerenja o vrijednostima. (Mill 1988). Ne prihvaćajući takav stav Kymlicka smatra da obrana osobnih sloboda nije zasnovana na revidiranju ciljeva svake osobe, nego na pluralnosti ciljeva različitih ljudi. Ako postoji različitost ciljeva, međusobno poštivanje različitosti zahtjeva da država ne podupire samo jednu skupinu na štetu druge. Ipak, obranu svojih multikulturalnih stavova Kymlicka nalazi upravo u liberalizmu koga shvaća kao određeni tip individualizma; jer se pojedinci smatraju ultimativnom jedinicom moralne vrijednosti jer svaki pojedinac ima jednak moralni status, pa ga vlasti trebaju tretirati kao jednakog.

Liberalizam u 20. stoljeću inzistira na idealu jednakosti u političkom moralu zajednice ili ideji da svaki građanin ima pravo na jednaku participaciju u političkom i kulturnom životu zemlje. Rawls smatra da su slobode jednakog građanstva moguće u pravednom društvu slobode te da prava, zajamčena slobodama nisu podložna političkom cjenjkanju. (Rawls 1998:4) Sloboda oblikovanja i preispitivanja naših uvjerenja o vrijednosti ključna je pretpostavka ostvarenja našeg dobrog života. Potrebno je postojanje takvih društvenih uvjeta u kojima je moguće osigurati jamstva osobne neovisnosti (osigurane građanskim slobodama). Samopoštovanje je preduvjet racionalnog životnog plana, a za osiguranje tog samopoštovanja nužna je sloboda preispitivanja naših uvjerenja, potvrda njezine vrijednosti. (Rawls 1998:178) Odluka o tome kako ćemo voditi naš život mora biti samo naša, ali je ta odluka uvijek stvar izbora. Iako je kultura jedan od važnijih Rawlsovog argumenta o slobodi, kultura nije jedno od primarnih dobara koje potpadaju pod pravednost jer Rawls implicitno razmišlja o političkoj zajednici kao kulturno homogenoj. Upravo na uvrštavanju kulture u primarna dobra kao dobra koje nam omogućuje smislene opcije i pomažu našoj sposobnosti da sami prosuđujemo o vrijednosti naših životnih planova, Kymlicka vidi približavanje liberalizma i multikulturalizma, ili prošireno shvaćanje modernog liberalizma. Kymlicka smatra da je briga za kulturnu strukturu kao kontekst izbora u skladu, a ne u sukobu s orijentiranošću liberalizma za našu sposobnost i slobodu suđenja o vrijednostima naših životnih planova. Kulturna pripadnost je značajna u ostvarivanju našeg suštinskog interesa za vođenjem dobrog života i utječe na naš osjećaj osobnog identiteta i naših sposobnosti. (Kymlicka 2004:175) Kymlicka vidi zaštitu kulturnih razlika, pored postojanja općih građanskih prava, kroz određena grupno-specifična prava koje Young naziva diferencirano građanstvo. (Young 2005: 258) Tako shvaćeno građanstvo odbacuje univerzalnost ideala nepristranosti te Young smatra da treba revidirati značenje univerzalnosti. Ona univerzalnost ne razumijeva u smislu usvajanja općeg stajališta koje odbacuje specifičnosti jer u demokratskoj raspravi nitko ne zauzima nepristrano stajalište i ne zastupa opće interese. (Young 2005:132) Temeljem jednakosti svih pojedinaca Young smatra da različitost ne može biti društveno ravnopravna ako se njihova specifična iskustva, kulture i društveni doprinosi

javno ne promiču i priznaju. (Young 2005:211) Zato se i zalaže za zastupljenost takvih skupina u javnosti koja bi podržala samoorganiziranje pojedinaca u grupe uz prihvaćanje njihovih prijedloga od strane donositelja odluka.

Young se zalaže za demokraciju koja mora promicati ideal heterogene javnosti koji podrazumijeva dva politička načela: njeđan aspekt života pojedinaca se ne smije prisiljavati na privatnost; niti jedna institucija ne bi se trebala isključivati kao primjerena tema javne rasprave i izražavanja. Temeljem Millovog shvaćanja da je „ujedinjeno javno mnijenje“ neophodno za funkcioniranje liberalnih institucija (Mill 1962: 230) Young navodi da politička sloboda, koja podrazumijeva aktivno bavljenje problemima i odlučivanju o načinu organizacije institucionalnih i društvenih odnosa, ovisi o postojanju prostora i foruma slobodnog za sve. Politika razlike podrazumijeva institucionalna i ideološka sredstva za priznavanje i promicanje različitih društvenih skupina uz političku zastupljenost i promicanje specifičnosti.“ Različitost znači apsolutnu drugost te takva skupina nema ništa zajedničko s normalnim ili neutralnim.“ (Young 2005: 206).

Poštivanje različitosti za Parekha znači stvaranje uvjeta u kojima će ljudi, individualno ili kolektivno, biti slobodni moći eksperimentirati s različitim idealima, vrijednostima i načinima života te razviti nove oblike različitosti i obogatiti druge svojim jedinstvenim doprinosima. (Parekh 2008:192) U takvo ustanovljenom svijetu ljude se jednako vrednuje, žive slobodne i ispunjene živote, bave se zajedničkim problemima i izgrađuju zajednički svijet solidarnosti te cijene individualne i kolektivne razlike. Ovi principi su minimum koji bi trebao voditi naše individualne, a posebno kolektivne odluke. Naša se ljudskost, ili ono što je Hegel nazvao konkretnim univerzalnim, izražava i artikulira unutar raznih posebnih odnosa koji životu daju dodatno bogatstvo te su zato zahtjevi posebnih odnosa jednako važni kao i oni koji proizlaze iz naše zajedničke ljudskosti.

Ipak, društvo često nastoji, ne samo da se njegovi pripadnici ponašaju u skladu sa svojim društvenim identitetom, nego i internalizirati taj identitet. Identiteti su izvori slobode, ali su joj istodobno i stalna prijetnja te zato Parekh smatra da su pojedinci prinuđeni razvijati strategiju političke borbe. Uloga države, je po Parekhu, ograničena jer ona malo može utjecati na ponižavajuće društvene prakse.

Zbog toga su pojedinci prinuđeni, kao pripadnici određenih skupina, izboriti se za promjenu moralne kulture i etos društva te stajališta i ponašanja ostalih članova. Parekhova kritika liberalizma i njegovom ignoriranju kulturne različitosti je usredotočena ka shvaćanju društva koje apstrahira lažni kontrast između solidarnosti i raznolikosti ili identiteta. U društvu je oslabljena solidarnost i ograničene su osobne slobode svakog pojedinca ako društvo potencira jedinstvenost zajednice, a ignorira različitost. (Parekh 2008:43)

Politička sloboda pojedinaca – spona liberalizma i multikulturalizma

Princip građanstva liberalne demokracije ne promiče čovjeka s dodijeljenim ili prirodno nastalim atribucijama, već čovjeka koji nastaje u procesu samoostvarenja. Građanstvo vođeno idejama prirodnog prava, omogućilo je slobodu individualnog izbora, kao i procese utjecaja na vlast i njenog ograničavanja. I liberalizam i multikulturalizam slijede ovakvo promišljanje, osim što se liberalizam zalaže za univerzalno građanstvo, dok multikulturalizam promovira multikulturalno građanstvo, ističući da zajednica nije kulturno homogena. Na tom tragu multikulturalisti shvaćaju građansko društvo kao društvo koje pokušava ostvariti najveći mogući stupanj izvjesnih dobara ili principa prava, ili kao pokušaj uvećanja dobara slobode utemeljenim na principima jednakosti.

Multikulturalizam na temelju liberalnih vrijednosti jednakosti i pravednosti zahtjeva da se svakom pojedincu jednako osiguraju slobode i resursi važni za ispitivanje i djelovanje u skladu s našim uvjerenjima o vrijednosti. I upravo zato jer se danas čovjeku mnogo lakše oprašta glupost ili nemoralnost, nego odbijanje da se poistovjeti za zvanično priznatim stavom, multikulturalisti inzistiraju na javnom iskazivanju drugosti ili različitosti koju može iskazati samo pojedinac, a onda i grupa koja ima hrabrosti i razumno objašnjenje svojih traženja. Individualizam kao temelj liberalizma nije u suprotnosti s razvojem zajednice jer se ističe priznanje vrijednosti života svake osobe u zajednici i promiče vrijednosti koje pojedinac može svjesno prihvatiti. Kritika koju multikulturalizam upućuje liberalizmu usmjerena je na njihovu teoriju koja prikazuje pojedince kao zasebne i odvojene jedinice bez ikakve veze sa zajednicom u kojoj

žive. Da bi pojedinac postigao svoje samoostvarenje mora biti aktivno usmjeren na promicanje odnosa uzajamnosti u zajednici.

Liberali tvrde da individua u moralnom smislu prethodi zajednici dok je zajednica važna samo zato jer doprinosi blagostanju individua koje je sačinjavaju, a postojeće partikularne kulture nisu vrijedne očuvanja. Već sam takav stav implicira da onda niti zajednica ne može biti nezavisna i nema pravo spriječiti individue da odbace ili izmjene kulturne vrijednosti. U temelju liberalizma moguće je naći obranu prava različitih grupa te njihovu političku slobodu kao temelj za ostvarenjem prava na priznanjem identiteta. Individualna sloboda je povezana s pripadništvom ili odabirom grupe, a priznavanjem različitosti nedominantnih grupa promovira se jednakost svih pojedinaca zajednice. Liberalizam svakom pojedincu odobrava široku slobodu izbora načina života te odabira koncepta dobrog života, ali i uz ponovo promišljanje takve odluke kao i usvajanje novog načina za vođenje dobrog života. Međutim, promišljajući o pogreškama koje možemo učiniti pri odabiru načina života, pojedinac nužno mora imati još jedan vid slobode koji mu daje sposobnost racionalne procjene našeg koncepta dobra, kao i mogućnost njihove revizije. Takvu vrstu autonomije kojoj je mogućnost izbora od suštinske važnosti jer održava našu racionalnu prirodu zagovarao je Kant, dok je Mill zagovarao autonomiju kojoj je nekonformistička individualnost od temeljne važnosti. Multikulturalisti se zalažu da pojedinac dobije mogućnost izbora na temelju koga može procijeniti što je dobro za njegov život u zajednici. Mogućnost izbora pretpostavlja interes za samoodređenje i hrabrost upotrebe razuma u odabiru najprihvatljivije opcije života, kao i mogućnost korištenja političke slobode u javnom prostoru. Na taj će se način pojedinac, kao dio grupe, izboriti za priznanje svog identiteta ili priznanje različitosti.

Liberalizam promovira dva preduvjeta koje pojedinac treba imati za ostvarenje dobrog života, ili dvije vrste slobode; pozitivna sloboda omogućuje vođenje života u suglasnosti sa svojim vjerovanjima, a druga vrsta slobode teži osporavanju vjerovanja koja su u suprotnosti s našim poimanjima o dobrobiti života te podrazumijeva svijest o različitim shvaćanjima dobrog života. Ovako dvodimenzionalno shvaćena sloboda liberalizma primjenjiva je i na multikulturalizam koji se zalaže da organiziran i samosvjestan pojedinac izražava svoje intelektualne i političke težnje, ali kao dio grupe jer je

efikasnije izražavati svoju različitost u obliku koju su samostalno odabrali. Iskazivanje stavova društvu koje zahtijevaju multikulturalisti moguće je kroz oblik slobodne političke participacije koja svoj prvi primat ima u liberalnoj individualnoj slobodi.

Već je Mill ukazao da je sloboda pojedinca ugroženija od društva nego od države te se zbog povećanja političkih slobode pojedinaca on i zalagao za politički predstavnički sustav. Takvo mišljenje slijedi i Neumann koji smatra da je sloboda ugrožena strukturom društva koja onemogućuje ili otežava uzdizanje konkurentnih političkih snaga. (Neumann 1974:169) Neki multikulturalisti promjene u društvu vide kao rezultat moderne u kojem nedostaju uvjeti ili jednake mogućnosti za sve koji žele afirmaciju i razvoj vlastitog identiteta. Sloboda pojedinaca ugrožena je i od privatnih društvenih moći, kao i monopolističke koncentracije kulture, kao i dominacijom samo jedne kulture kako to naglašavaju multikulturalisti. Ipak, sama negativna slobodu ipak nije dostatna jer ne dobivamo odgovor za što ćemo je iskoristiti, ili drugim riječima što bi trebala biti supstancija naše slobode. Odgovor se nalazi u samoostvarenju individue koja mora imati mogućnost razvoja svog potencijala u sebi. To je fundamentalni i neotuđivi aspekt naše slobode, ali pokriva samo jedan element slobode i ne uključuje svu političku slobodu. Ukoliko bi politička sloboda bila samo pravna sloboda teško bi se moglo reći da demokracija kao politički sustav osigurava punu slobodu. Po liberalizmu, posebno Constanta, politička slobode podrazumijeva sudjelovanje u oblikovanju političke zajednice jer su ljudi slobodni birati društvo ili se udruživati u razne oblike civilnih asocijacija. Tako shvaćena sloboda poveznica je s multikulturalnim shvaćanjem slobode izražavanja i slobode traženja politike priznanja pojedinaca, koji udruženi u grupe, traže ostvarenje svojih zahtjeva.

Kad je netko spriječen od strane drugih ljudi ostvariti svoj cilj, ne postoji politička sloboda ili nesputanost, a nepostojanje javnog djelovanja i javnog duha, poražavajuće je za suvremeni politički poredak. Javni prostor u kojem pojedinci artikuliraju svoje zahtjeve i u kojem se mogu čuti različita suprotstavljena mišljenja, dokaz je da sloboda ne može postojati bez javnosti, niti javnost bez slobode. Politička sloboda pojedincu pruža mogućnost racionalnih i razumnih odabira, a multikulturalisti je povezuju s politikom priznanja različitosti identiteta. U praksi je politička sloboda okvir unutar

koga pojedinac ima slobodu izbora te ako su članovi manjinske kulture ugroženi od strane dominantne kulture potrebno je povećati njihovu slobodu nedominacije, a njihova sloboda izbora treba biti usmjerena ka vladi koju žele prisiliti da slijedi interese i ideje svojih građana. Evidentno je da je politička participacija jedan od glavnih interesa multikulturalnih grupa jer je korištenje oblika političke participacije jedan od najvažnijih načina za ostvarenjem svojih zahtjeva. Međutim, politička participacija može biti prikazana kao cilj, a ne kao sredstvo, a individualna sloboda, usko povezana s političkom participacijom, u multikulturalnom kontekstu, može biti prikazana kao put ostvarenja zahtjeva kroz političku participaciju. Iskazivanje svojih stavova društvu moguće je kroz oblik slobodne političke participacije koja svoj prvi primat ima u individualnoj slobodi.

Model koji multikularisti predlažu je najčešće deliberativni model političke participacije koji onemogućuje državi miješanje u odabir odluka svojih građana, kao i mogućnost političke participacije koja multikulturalnim grupama daje mogućnost iskazivanja svojih stavova. Povećanje slobode nedominacije manjinskih grupa mora biti povezano s važnošću individualne slobode, a kroz političku participaciju multikulturalne grupe ostvaruju svoje zahtjeve prema dominantnoj kulturi. Argumenti koja opravdavaju grupno predstavljanje Kymlicka vidi u prevazilaženju sustavnog uskraćivanja i osiguranje samouprave te shodno pravednosti i jednakosti, predstavljanje mora biti proporcionalno broju pripadnika u populaciji. (Kymlicka, 1995: 175) Young deliberativni model nadopunjuje zahtjevom da normativna legitimnost demokratskih odluka mora ovisi o tome jesu li oni na koje se te odluke odnose, uključeni u proces donošenja odluka i imaju li mogućnost utjecaja na njihov krajnji ishod. (Young 2000: 5/6) Taylor također zagovara model dijaloga koji se zasniva na priznanju jedinstvenosti kolektivnih identiteta promovirajući interkulturalnu suradnju. (Taylor 1994:39) Sličan naglasak na dijalogu i deliberativnoj demokraciji prihvaća i Amy Gutman koja smatra da je moguće povećati moralna sučeljavanja u politici otvarajući područja za argumente koja su ranije bili zatvorena te na taj način ohrabriti ljude da shvate i (ili) prihvate drugačije poglede na svijet. (Gutmann, 1993:199)

Nema slobode pojedinaca ili grupe pojedinaca bez političke aktivnosti, koja je danas sve ugroženija jer je u porastu velika

otuđenost građana od političke vlasti. Apatija je najizraženija kad ljudi potpuno odbace politički sustav bez ikakve sposobnosti izražavanja alternative. Uzroke apatije moguće je naći u kompliciranosti sustava, porastu birokratizacije javnog i privatnog života, koncentraciji društvene moći te isključivosti političkih stranaka, no to su problemi koje trebaju i moraju rješavati i liberali i multikulturalisti, a upravo zbog slobode svakog pojedinca.

Primljeno: 10. mart 2011.

Prihvaćeno: 1. april 2011.

Bibliografija

- Berlin Isaija (1992) *Četiri ogleđa o slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Constant Benjamin (1989) „The Liberty of the Ancients compared with that of the Modern“, u *Political Writings*, u B. Fontana, (prirednik) Cambridge: Cambridge University Press, 316 – 331.
- Gray, John, (1999) *Liberalizam*, Zagreb: Minerva, Politička kultura.
- Gutmann, Amy (1993) „The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics“, *Philosophy and Public Affairs* 22 (3), 171-206.
- Pettit, Philip (1997) *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Clarendon Press.
- Raz Joseph (2007) *Moralnost slobode*, Zagreb, KuZak.
- Rawls John (1974) „Reply to Alexander and Musgrave“ *Quarterly Journal of Economic*, 88 (4): 633-655.
- Rawls, John (1998) *Teorija pravde*, Beograd: Službeni list SRJ, Podgorica: CID.
- Locke, John (1962) *Ogled o ljudskom razumu*, Beograd: Kultura.
- Locke, John (1978) *Dve rasprave o vladi*, Beograd: Mladost.
- Kant, Immanuel (1981) *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd: BIGZ.
- Kant, Immanuel (1974) *Kritika praktičkog uma*, Zagreb: Naprijed.
- Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship*, Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2004) *Liberalizam, zajednica i kultura*. Zagreb: Deltakont.
- McCloskey, Henry John (1971) *John Stuart Mill: A Critical Study*, London: Macmillan.
- Mill, John, Stuart (1962) *Mill on Bentham and Coleridge*, London: Windus.
- Mill, Džon Stjuart (1988) *O slobodi*, Beograd: Filip Višnjić.

- Neumann Franz, (1974) *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb: Naprijed.
- Taylor, Charles (1982a) „Atomism,“ u Charles Taylor, *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers*, 2, Cambridge: Cambridge University Press, 187– 210.
- Taylor, Charles (1982b) „What’s Wrong with Negative Liberty,“ u Charles Taylor, *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers*, 2, Cambridge: Cambridge University Press, 211-229.
- Taylor Charles (1994) „The Politics of Recognition“ u Amy Gutmann, Amy (prir.) *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles (2000) *Prizivanje građanskog društva*, Beograd: Časopis Beogradski krug.
- Taylor, Charles (2009) *Etika autentičnosti*, Split: Verbum.
- Parekh, Bhikhu (2008) *Nova politika identiteta*, Zagreb: Politička kultura.
- Young, Marion Iris (2000), *Inclusion and Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Young, Marion Iris (2005) *Pravednost i politika razlike*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Vesna Stanković Pejnović

FREEDOM, LIBERALISM, MULTICULTURALISM

Abstract

In this article author proves connection between liberalism and multiculturalism in individual’s political freedom. Individual freedom connected with political participation, in multicultural contexts, can be shown as means to achieve group recognition demands. Liberal conception of liberty in multicultural context shows that a major interest of multicultural groups through political participation necessary respect individual’s liberty. Multiculturalism follows liberal demand for freedom of choice and participation as preconditions for self determination determined by the reason, but through politics of difference, because for multiculturalism is not acceptable liberal thesis of cultural homogenous society.

Key words: freedom, individual freedom, political participation, liberalism, multiculturalism